

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет іноземних мов
Кафедра англійської філології

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Зоренко І.С.

«_____» _____ 2024 р.

Реєстраційний №

«_____» _____ 2024 р.

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В
АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (З РОЗРОБКОЮ КОМПЛЕКСУ ЗАВДАНЬ
ДЛЯ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ)

Кваліфікаційна робота
студента групи АЗЛм-23
ступінь вищої освіти: магістр
спеціальності 014.02 Середня освіта
(Мова та зарубіжна література
(англійська))
Воловича Данила Олексійовича

Керівник: кандидат філологічних
наук, доцент
Клименко Ірина Михайлівна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

Члени ЕК _____

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Волович Д.О., розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ В ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.	
СТРУКТУРА ТА СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ	7
1.1. Складносурядне речення.....	7
1.2. Складнопідрядне речення	13
Висновки до розділу 1	18
РОЗДІЛ 2. СКЛАНЕ РЕЧЕННЯ В СЕРЕДНЬОМУ ПЕРІОДІ	
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	20
2.1. Розвиток складносурядних зв'язків.....	20
2.2. Розвиток складнопідрядних зв'язків	21
Висновки до розділу 2	28
РОЗДІЛ 3. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ В НОВОМУ ПЕРІОДІ АНГЛІЙСЬКОЇ	
МОВИ	30
3.1. Розвиток складносурядних та складнопідрядних речень у ранньому	
новому періоді	30
3.2. Тенденції у розвитку складних речень на сучасному етапі	37
3.3. Комплекс завдань до вивчення англійського складного речення в	
історичному аспекті	45
Висновки до розділу 3	49
ВИСНОВОК	51
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	54

ВСТУП

Дана кваліфікаційна робота присвячена вивченню англійського складного речення з позицій історичного розвитку, який передбачає розгляд змін синтаксичних категорій, зв'язків в англійській мові впродовж її історії, що сприятиме формуванню та активізації загальних мовних компетентностей тих, хто навчається.

Складні речення як поліпредикативні конструкції є результатом складного акту мислення. Вони існували в англійській мові з давніх часів. Навіть у найдавніших текстах можна знайти приклади координації та субординації, а також значний за об'ємом корпус підрядних речень, що потребує осмислення та упорядкування.

Мовні зміни у синтаксисі не такі явні, як на інших лінгвістичних рівнях (у фонетиці, вокабулярі). Вони стають очевидними тільки з плином часу. Розвивається структура речень, системні зв'язки та відношення, обумовлені самою мовою, її конструктивними можливостями.

Питання розвитку синтаксичної будови англійської мови в певній мірі привертало увагу вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, про що свідчать праці В.В.Левицького, Б.С.Хаймовича, Л.Г.Верби, В.В.Євченко, Г.Суїта, Ч.Барбера та інших.

Але вивченість аспектів саме історичного синтаксису, складного речення зокрема, не є достатньою, що визначає **актуальність** даного дослідження й обумовлює вибір теми роботи.

Мета дослідження – виявити особливості розвитку англійського складного речення як важливої конструктивної одиниці синтаксису.

Виходячи з мети, ми поставили такі **завдання**:

- дослідити структуру та синтаксичні зв'язки давньоанглійського складного речення;
- проаналізувати сутність розвитку сурядних та підрядних зв'язків у

середній період;

- виявити зміни в розвитку складносурядних та складнопідрядних речень раннього нового періоду англійської мови;
- розробити комплекс завдань до вивчення складного речення в діахронічному аспекті.

Об'єкт дослідження – складне речення англійської мови різних періодів її історії.

Предмет – історичний розвиток аспектів складного англійського речення.

У роботі застосовані такі **методи** дослідження: метод аналізу наукової літератури, порівняльно-діахронічний метод, аналіз за безпосередніми складниками, методи синтаксичного аналізу.

Матеріалом дослідження стали складні речення, добрані із історичних глосаріїв, хрестоматій, що містять англомовні тексти різних епох.

Теоретична значущість роботи полягає у розробці окремих аспектів історії мови англійської мови, історичного синтаксису.

Практична цінність - у можливості використання матеріалів дослідження у спецкурсах з історії мови та теоретичної граматики, у практичному курсі англійської мови.

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки, список скорочень, список використаної літератури.

У вступі визначаються актуальність теми, мета, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, доводиться теоретична та практична значущість роботи.

У першому розділі аналізуються аспекти складного речення в давній період англійської мови – його типи та зв'язки.

У другому розділі розглядаються зміни щодо сурядності та підрядності у середньоанглійській мові.

У третьому розділі досліджується розвиток сурядних та підрядних речень у ранній новий період історії мови та на сучасному етапі, пропонується комплекс завдань до вивчення теми.

У висновках підводяться підсумки дослідження, намічаються перспективи подальшої роботи.

Обсяг роботи – 53 сторінки. Використані джерела – 52 позиції.

РОЗДІЛ 1. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ В ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ. СТРУКТУРА ТА СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ

Складне речення є поліпредикативною конструкцією, складним актом ментальної діяльності. Воно виражає дві або декілька ситуативних подій, які розглядаються як єдине ціле [24, с. 349]. За кількістю предикативних центрів складні речення поділяються на складносурядні та складнопідрядні зі сполучниковим та безсполучниковим зв'язками. В англійській термінології частини складного речення називаються клозами [17, с. 112].

Складносурядне речення будується по принципу координації, що виражається синдетично (за допомогою конективів-сполучників) або асиндетично (безсполучниково).

Складнопідрядне речення базується на принципі субординації. Воно складається з двох або більшої кількості базових клозів, один з яких є головним, а інші підрядними. Субординативний зв'язок між ними може бути як сполучниковим так і безсполучниковим. Підрядні речення представлені декількома типами, такими як підрядні підмета, додатка, означальні, обставинні (підрядні місця, часу, умови, причини тощо).

Розгляду синтаксису речення в діяхронічному аспекті приділялось недостатньо уваги в науковій літературі. Маються окремі праці, присвячені опису структури певних типів речень та аналізу давніх текстів [1; 3; 13; 29; 52]. Детальні дослідження в галузі історичної граматики англійської мови в основному представлені морфологією та синтаксисом словосполучення [11; 18; 20; 23; 35].

1.1. Складносурядне речення

У давньоанглійській мові (700 – 1100 роки нової ери) була вже сформована певна система сполучникової сурядності, що мала у своєму розпорядженні численні засоби висловлювання. Вона була різноманітна і за

змістом (за смисловими відношеннями), і за формою (структурою речень, що містяться у складносурядному клозі) [2; 19; 25; 26].

Зв'язок між сурядними реченнями є відображенням зв'язків, що існують між об'єктами та явищами реального світу, що проявляється у структурі складносурядного речення. Засоби прояву зв'язку можуть бути такими:

1. Компоненти, що знаходяться в другому із сурядних клозів, такі як анафоричні займенники, що замінюють з метою запобігання повторення будь-які слова першого речення, або уточнюючі прислівники *þa, sōna, siþþan* тощо. Наприклад (дані і подальші приклади речень добрані із історичних глосаріїв та хрестоматій і адаптовані для ілюстративної зручності [38; 46]) :

...þa zezaderode cyning his fierd, and for þæt he zewīcode betwuh þæm twām herzum.

... тоді король зібрав своє військо, і через це він опинився між двома арміями.

2. Пропущені у другому клозі слова, які збігаються зі словами першого речення. Таким чином, смисловий зв'язок складносурядних речень обумовлює їх граматичний зв'язок; в результаті, поряд із смисловим зв'язком, сурядні речення знаходяться також і в граматичному зв'язку.

Головним засобом вираження смислового та граматичного зв'язку складносурядних речень є сурядні сполучники. Поєднуючи складносурядні клози, сполучники організують поєднання цих речень, дають сенс цьому поєднанню і уможливають існування складносурядного речення як смислового та граматичного цілого.

Сполучники, що виступають у складносурядному реченні як сполучні слова, є граматичними показниками тих смислових відносин, які існують між частинами речення. Сполучники давньоанглійської мови можуть бути

представленими такими класами, які виділяються і в сучасних граматиках [42; 44; 45]:

З'єднувальні сполучники. Провідний сполучник цієї групи міг виражати різні смислові відтінки [45, с. 260]:

- Часово-залежні відношення:

He h̄a h̄et earcian eal h̄æt h̄inunz-tol ætforan his d̄omsetie and he him wearh̄ t̄o zel̄æd.

Потім він наказав приготувати всі знаряддя перед своїм суддівським місцем, і його привели до нього.

- Супротивні відношення:

...he zesæt on h̄ære byriz and Max zesæt on Londinium h̄ære byriz.

...він оселився у тому місті, а Макс оселився в Лондоні.

- Причинно-наслідкові відношення:

... he sette his hand ofer hiora heortan and heora andzeat him eft t̄o hw̄irfde.

... він доторкнувся рукою до їхніх сердець, і їхній розум повернувся до них знову.

Поряд зі сполучником *and* у групі з'єднувальних сполучників-конективів виступали [49, с. 266-279]:

- негативний конектив *ne* 'і не',

- парні негативні конективи *nezh̄er (ne)* ... *ne i ne* ... *ne* 'ні ... ні',

- парний конектив *nales h̄æt* ... *ac eac* 'не тільки, але і',

- конективи *ēac* 'також', *swā* 'теж', *swā ... swā* 'теж ... теж'.

Супротивні сполучники. Головний сполучник цієї групи – *ac* 'але', наприклад:

He ne hæfde folc zezaderod; and wolde winnan, ac he weard ofslæzen on h̄æt f̄ærelte ...

Він зібрав армію і хотів битися, але під час переходу він був убитий
...

До групи супротивних сполучників-конективів входили наступні слова:

þonne 'але',

þeah 'але',

hwæþree 'але',

hwæþre ... þonne 'але ... але'.

Розділові сполучники. До них відносилися [16, с. 71]:

oþþ 'або',

oþþe ... oþþe 'або ... або',

hwæþer 'або',

æzþer ze... ze 'або ... або':

Ic me mid him dōm zewyrce, oþre me dēad nimeþ.

Я завоюю з ним славу для себе, або помру.

Причинно-наслідковий зв'язок був також був представлений в давньоанглійській, а основний сполучник цієї групи *forþon* вживався то як сурядний, то як підрядний [49, с. 270]. Виділення причинно-наслідкового зв'язку в якості ще одного повноправного типу сурядності відбувається лише в середньоанглійський період.

Вищевикладене показує, що компоненти складносурядного клозу завжди були пов'язані між собою за змістом, за певними смисловими відношеннями. І такі відношення були різноманітними:

- відношеннями приєднання,
- відношеннями часової залежності,
- відношеннями заперечності,
- причинно-наслідковими відношеннями.

Окрім сполучників як засобу вираження зв'язків сурядних речень використовувалися також:

- фіксований порядок будови,
- зворотний порядок слів в одному з сурядних кюзів,
- структурний паралелізм [23; 32].

Якщо порядок слідування кюзів складносурядного речення фіксований, це вказує не тільки на наявність зв'язку між ними, а й на характер цього зв'язку, тобто служить засобом вираження смислових відносин у складносурядному реченні. Так, наприклад, у такому разі порядок слідування кюзів складносурядного речення відповідає порядку слідування дій, наприклад:

Sē dæz zewaīt, and sēo niht zenēalāhte.

Пройшов день, і настала ніч.

Коли неможливо змінити порядок слідування частин речення, то це може визначатися не тільки смисловими, а й структурними факторами. До таких структурних чинників належать: наявність у другому кюзі складносурядного речення особових займенників третьої особи, вказівних займенників чи прислівників, і навіть інших елементів тексту. У наведеному нижче прикладі перестановка кюзів складносурядного речення неможлива, так як підмет у другому кюзі виражено особовим займенником третьої особи однини:

... hæt izland is norhēastlanz; and hit is eahta hund mila lanz and twa hund mila brad.

... цей острів знаходиться на північному сході; і його довжина вісімсот миль, а ширина двісті миль.

Якщо порядок слідування кюзів складносурядного речення не є засобом вираження їх зв'язку, тобто коли допустима їх перестановка без шкоди для

сенсу, то таке трапляється рідко. Ця так звана зворотність сурядних речень в цілому не характерна для мови давньоанглійського періоду [26; 33; 35]. Випадки зворотності зустрічаються лише в таких складносурядних реченнях, в яких інформація носить описовий характер:

... þonne læweþ broþer oþerne on dēaþ, and sune sē læweþ his fæder, and þā zinzran ārisaþwiþ þām yldrum...

... тоді брат видасть брата, і син зрадить свого батька, і молодші піднімуться проти старших...

Наявність інверсії [6, с. 365] в другій частині речення є другою додатковою ознакою зв'язку між клозами складносурядного речення. Інверсія зазвичай обумовлюється тим, що на початку другого клоза стоїть слово (або поєднання слів), більш тісно пов'язане за своїм значенням із змістом попереднього клоза, ніж усі інші слова у другому клозі. Наприклад:

þæt land is swyþe mycel, and þær biþ swyþe maniz buriz.

Ця країна дуже велика, і там є багато міст.

Перестановка тут викликається тим, що на початку другого клоза стоїть обставина місця, виражена прислівником *þær*.

Тож, зворотний порядок слів у другому з сурядних клозів виступає як засіб вираження зв'язку цих речень. Однак він не показує характеру цього зв'язку, тобто не є засобом вираження смислових відносин у складносурядному реченні, а тому розглядається як додатковий.

Синтаксичний паралелізм [8, с. 21] також виступає як засіб вираження лише найзагальнішого, недиференційованого зв'язку між сурядними клозами:

... and wel þu fehst on þā speche, and rihte þu hyt understentst.

... і добре ти схоплюєш мову, і добре ти розумієш її.

Сполучникова сурядність давньоанглійської мови характеризується

прагненням до конкретизації, до уточнення видів смислових відносин чи їх відтінків. З цією метою в межах складного речення можливо використання уточнюючих лексичних елементів. Наприклад:

... *swylce ēac ĥissum tīdum cōm mycel hungar on Greka ealdorburn; and sōna a wōl wæs aesterfylizende.*

... у цей час почався сильний голод у столиці греків, і незабаром за ним пішла чума.

Уточнюючий прислівник *sōna* в значенні «скоро, незабаром» [49, с. 276] тут стоїть у другому клозі складносурядного речення, сприяє більш виразному відтінку послідовності в часі.

1.2. Складнопірядне речення

Щодо способів вираження пірядного зв'язку в давньоанглійському складнопірядному реченні, то вони представлені трьома типами з'єднання пірядних клозів з головним:

- Асиндетичне (безсполучникове) з'єднання [39, с. 29]. Безсполучниковий тип є найбільш древнім типом зв'язку, що властивий всім мовам германської групи, але обмежений у мовах слов'янських [5; 6]. При асиндетичному зв'язку між головним і пірядним клозами передаються різні відношення – причинні, означальні або з'ясувальні:

...*Ɔa sōna zelomp, ĥā hitswā sceolde, līoma leohtode lēoda magĥum* (причинні, з'ясувальні).

...тоді незабаром сталося, як мало бути, що світло засяяло для людей.

Ɔe ĥām ylcum fæderum, we fore sprecend wæron ... (означальні).

Тими самими проповідниками, про які ми говорили ...

- Сполучниковий зв'язок. У досліджуваний період ще не було сполучникових слів. Вони виникають лише у середньоанглійський період.

Основним способом передачі підрядних відносин між головним та підрядним клозами були сполучники [10; 21; 33]. У давньоанглійській існувала досить багата система підрядних сполучників, але загальна нерозвиненість пірядних зв'язків позначалася й у сфері сполучникових відносин і призводила часом до смислової чи структурної нечіткості побудови складнопідрядного речення [23; 32].

- Кореляція. Це такий тип зв'язку, який представлений корелюючими частинами мови в головному та підрядному клозах. У давньоанглійській період кореляція представлена найчастіше в підрядних реченнях обставинних чи атрибутивних [16, с. 71].

В обставинному складнопідрядному реченні у головному клозі стоїть прислівник, а в підрядному – відповідний сполучник:

þa ... þa 'тоді... коли';

swā ... swā 'так ... як', 'тоді ... коли';

þonne ... þonne 'тоді ... коли';

þær ... þær 'там ... де' тощо.

Слід зазначити, що кореляція представлена переважно омонімічними формами прислівника та сполучника, що зафіксовані в словниках, складених за історичним принципом [22; 50], причому як кореляти виступають найдавніші прислівники та сполучники:

Þā sē hē hæ̅t hīerde, þā wende hē hine est.

Коли він почув це, тоді він пішов на схід.

... ond hæ̅t zeweorc zeworct wæs, swā herzjde hē his rice.

... і коли ця фортеця була побудована, тоді зруйнував він своє королівство.

В атрибутивному складнопідрядному реченні представлений інший тип кореляції: в головному клозі виступає вказівний займенник зі значенням 'той,

та' (*sē, seō*) або особовий займенник третьої особи, а в підрядному – відносна частка *þe*:

Hē þe hē beheafdad, sē āras of dēaþe.

Той, кого він обезголовив, той повстав із мертвих.

Давня англійська мова була недостатньо диференційованою в плані сурядних та підрядних сполучників. Так, сполучник *þeah* міг виступати як поступовий підрядний сполучник зі значенням 'хоч' і як протиставний сполучник співзначення зі значенням 'але'; сполучник *þonne* як підрядний мав значення 'коли', а в ролі сполучного – 'але'; сполучник *forþon* 'бо' виступав і як сполучниковий, і як підрядний [22; 50].

Сполучники підрядного типу характеризувалися широко розвиненою полісемією [21; 23]. Так, сполучник *swā* може вводити чотири типи підрядних кюзів:

- Кюзі часу:

... and swā hē him zeseah, þā axode hē hine tō hwī hē cōme.

...і коли він його побачив, він спитав його, до кого він прийшов.

- Кюзі умовні:

... ic zelyfe hæc þū mildheart ne wile anforlætan swā ic hæc zefremme.

... я вірю, що ти не перестанеш бути милосердним, якщо я це зроблю.

- Кюзі причинні:

... þū scealt zrēot etan þīne līf dszas, swā þū laþ līce wrohte.

... ти маєш їсти землю до кінця своїх днів, тому що ти вчинив страшну справу.

- Кюзі наслідкові:

... hīe him spræcon swā hit nān man nyste ...

...вони говорили між собою так, щоб ніхто не знав про це.

Для інших сполучників теж характерна багатозначність: наприклад, *þæs* вводить додаткові кюзі, кюзі часу, мети, причини; *forþon* – причини та

цілі.

У структурному плані сполучники ділилися на прості та складні. Прості сполучники – найдавніші, проте їх кількість набагато менша, ніж кількість складних сполучників. До простих сполучників належать такі [49, с. 266-279]:

hæt 'що',
sihhan 'коли',
ær 'до того як',
hæs 'бо',
heah 'хоча',
forhan 'бо',
swā 'бо', 'коли',
hanne 'коли',
hā 'коли',
zif 'якщо',
oh 'до тих пір поки'.

Наведемо приклади речень із ними:

...*his wæs zefohten sihhan hē of east cōm.*

...ця битва була проведена, коли він повернувся зі сходу.

...*hā cweh hē hām heahfædere, hæt hē hæfde twa zeswustra.*

...він сказав патріарху, що в нього було дві сестри.

...*mycel yfel dēh hē, zif he nele hys wōh zerihtan.*

...багато зла спричинить він, якщо не захоче виправити свої помилки.

Складну структуру мала більшість підрядних сполучників, які також називають фразовими [45, с. 268]. Як перший елемент, що несе основне лексичне навантаження, виступали прислівник, прийменник або іменник; другий елемент був представлений займенниковою формою (*hām* або *hæt*); як третій елемент виступала універсальна підрядна частка *he*:

æfter hām he 'після того як'

æf hām he 'до того як'

mid hām he 'після того як'

for hām he 'для того щоб'

hā hwīle he 'в той час як'.

Наприклад:

...mid hām he he forbēad hām him hæt he hit nanum men ne cūdde...

...після того як він наказав йому, щоб він про це нікому не говорив...

... ond hē hī him āzeaf, for hām he hiora wæs oþez his sunu.

... і він їй йому віддав, оскільки один із них був його сином.

Як показник підрядного зв'язку при сполучнику, окрім універсальної підрядної частки *he*, міг виступати і найбільш поширений в давньоанглійській сполучник *hæt* (який у формі *that* є поширеним і в сучасній англійській мові [28; 34; 47]):

...hē hær wunade oþ hæt hīne ān swan ofstanz.

...він там жив доти, доки його не вбив один пастух.

Певні сполучники можуть виступати і як прості, і як складні:

heah-heah he;

forhon-forhon he;

æf-æf hām he.

Наприклад:

... 3yf hwā hās bōc āwrītan wylle, hæt hē hī zerihte wel bē hære bysne, forhon he ic nāh zeweald, hēah hī hwā tō wōze zebrinze ...

... якщо хтось захоче таку книгу написати, щоб він її добре виправив за цим зразком, тому що в мене немає сил, бо в ній, можливо, є помилки ...

Висновки до розділу 1

Складне речення як поліпредикативна структура в давній англійській мові було представлено двома типами – складносурядним та складнопідрядним. Синтаксична будова давніх текстів була складною і могла містити значну кількість сурядних та підрядних клозів.

Складносурядне речення вважається більш давнім за походженням. Воно мало розвинену систему сполучникової сурядності (*and, ac, ne, oħħe*). Але найбільш поширеним був сполучник *and (ond)*. Сурядні клози були пов'язані за змістом, і між ними могли бути відношення поєднання, часової залежності, протистояння та причинно-наслідкові. Сурядні сполучники давньої мови підрозділялися на з'єднувальні, супротивні, розділові. Додатковими засобами зв'язків між сурядними реченнями були порядок слів (фіксований або зворотний) та структурний паралелізм.

Складнопідрядне речення мало два основні типи – речення безсполучникові та сполучникові. Речення із сполучниковою підрядністю були не досить розвинені, незважаючи на значну кількість службових слів (сполучників – *zif, ħæt, oħ, ħætte, swā*) та займенників (*ħæt, hwilc, hwā*), які могли здійснювати цю підрядність. За структурою сполучники підрозділялися на прості та складні.

Третім типом синтаксичного зв'язку був корелятивний, який займав важливе місце в системі підрядності і здійснювався за допомогою корелюючих часток. Наприкінці давнього періоду система кореляції підлягла ряду змін, основним з яких було переосмислення значень корелятивних часток і перетворення їх на сполучники – сурядні (*oħħe ... oħħe, ne ... ne, nāwħer ... nāwħer*) та підрядні (*ħā .. ħā, swā ... swā, ħonne ... ħonne*).

Широко вживаною була частка *ħe*, що могла мати функцію сполучника або використовувалася як його складова (*āer ħæt ħe, ħā ħe, ħāra ħe*).

У давніх текстах широко використовувалися повтори сполучників-

конективів на початку кожного клоза.

У давні часи не було чіткого розрізнення між сполучниками сурядності та підрядності (*þonne, þēah, swā*).

Давні складнопідрядні речення були досить різноманітними – з клозами підмета, додатка, з означальними, обставинними клозами (підрядними місця, умови, причини тощо). Різні типи підрядних вводилися властивими їм сполучниками. Означальні атрибутивні клози вводилися різними конективами, найбільш частотним з яких була частка *þe*. Підрядні підметові та адвербіальні вводилися сполучником *þæt* як вжитим окремо, так і в комбінації з іншими словами (*þā þe, þāra þe*)

Деякі підрядні сполучники-конективи, що вводили клози, характеризувалися розвиненою полісемією, тобто могли вводити декілька типів підрядних клозів.

Взагалі можна констатувати, що структура складних речень протягом давнього періоду англійської мови мала тенденцію до покращення та упорядкування.

РОЗДІЛ 2. СКЛАНЕ РЕЧЕННЯ В СЕРЕДНЬОМУ ПЕРІОДІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

2.1. Розвиток складносурядних зв'язків

У середньоанглійський (1100 - 1500 роки) період підлягав змінам склад сурядних зв'язків. Деякі сполучники стали застарілими, недостатньо чітко виражали смислові відносини [16, с. 79]. Вони виходили із вживання та замінювалися іншими. Наприклад:

сполучник-конектив *nales h̄cēt ... ac eac* 'не тільки ... але також', що виражав відтінок подібності, був замінений сполучником-конективом *nat (al) only ... but (also)*;

сполучник-конектив *oħħe*, який виражав альтернативні відносини, був замінений на *oħher (or)*;

сполучник-конектив *ac*, що виражав супротивні відносини, був замінений на *but*, що розвинувся з давньоанглійського прийменника *būton*.

Загальна кількість сполучників, що виражають один певний відтінок у межах цього виду смислових відносин, збільшилась. Так, для вираження відносин з'єднання з'являється ряд нових сполучників [22; 51], а саме:

сполучники-конективи *nor, neither, nouħher... ne*;

парні сполучники-конективи *oħher... oħher (or ... or)* та *outher ... or* ввелися для вираження альтернативного відтінку;

сполучник-конектив *for* з'явився для вираження причинного відтінку;

сполучник-конектив *so* служив для вираження наслідкового відтінку.

Набагато частіше, ніж у давньоанглійській мові, трапляються випадки, коли сполучник *and* стає показником підрядного типу зв'язку [33; 35].

Як показники підрядності можуть також виступати сполучники *but* і *for*, що свідчить про часткове збереження нечіткості розмежування сурядності та підрядності.

Разом зі сполучниками як засобом зв'язку складних речень і показників

відтінків значення в межах даного виду смислових відносин виступають також сполучникові прислівники *yet (yit, gyt), noveles, nevertheless, therefore* [36; 40]:

... *þu be sori and ich bliþe; gyt þu aischeist wi ich ne fare into oþer londe...*

... ти сумний, а я веселий; однак ти питаєш, чому я не їду в іншу країну...

She moste wel affyle his tonge, to winne silver; therefore she song so joyfully
...

Вона повинна була робити улесливою свою мову; тому вона співала так радісно ...

Ужиті в реченнях конективи, будучи прислівниками за своїм походженням, вживаються у тій самій функції, як і сурядні сполучники, тобто слугують засобом зв'язку сурядних речень [30; 41; 48]. Таким чином, ці слова поєднують у собі значення та функції двох частин мови – прислівника та сполучника. Дані конективи і слід розглядати як проміжні, що стоять на межі прислівників і сполучників з більшим або меншим наближенням до сполучників.

Середньоанглійські зміни за лінією сполучникового зв'язку, свідчать про властиве системі сурядного зв'язку прагнення до уточнення сторін смислових відносин, що виражаються цим зв'язком.

2.2. Розвиток складнопідрядних зв'язків

У середньоанглійській мові збільшується кількість сполучників-конективів, використовуваних для висловлювання того чи іншого типу підрядного зв'язку. Групи підрядних сполучників розширюються такими способами, що відображають загальні тенденції розвитку вокабуляру того часу [16, с. 85-88]:

- переходом інших частин мови (займенників, прислівників, прийменників, іменників) у сполучники;
- набуттям старими сполучниками нових значень;
- запозиченням нових сполучників.

Так, у даний період тривав перехід різних частин мови в підрядні сполучники-конективи. Це відбувалося, як і в давньоанглійській, через вживання їх у поєднанні з універсальним підрядним сполучником *that*, який у цій функції змінив давньоанглійську відносну частку *þe*. Наприклад:

whan that,

al be that,

before that [50; 51].

Наведемо приклад речення з одним із них:

... al be that he was a writere, yet hadde he but litel moneye.

... хоча він був письменником, у нього було лише трохи грошей.

Давньоанглійські конективи, які в основному виступали самотійно, в середньоанглійській зустрічалися з підрядним сполучником *that* або без нього:

And though that she were young, she was skilful.

І хоча вона була молодою, вона була умілою.

She wolde laughe if that she saugh a little cat.

Вона починала сміятися, якщо бачила кошения.

Розвиток давньоанглійських сполучників-конективів відбувався:

- засобом об'єднання частин складного слова та фонетичною зміною [49, с. 114], наприклад:

ДА *þy læs þe* > СА *lest*,

ДА *eal-swā* > СА *as*;

- засобом відкидання елементів, що підкріплювали його сполучникове

значення, наприклад:

ДА *ĥa hwīle ĥe* > СА *whyl*;

ДА *æfter ĥām ĥe* > СА *after*;

- засобом закономірних фонетичних змін, властивих цьому періоду [16, с. 36-37], наприклад:

ДА *zif* > СА *if*;

ДА *siĥĥan* > СА *sith*.

Також у старих підрядних сполучників могли розвиватися нові значення [43; 50]. Наприклад: сполучник *siĥĥan* у давньоанглійській мав тільки часове значення, а сполучник-конектив *sith*, що розвинувся з нього, отримав ще одне значення – причини. Розвиваючи нові значення, підрядні сполучники не втрачають, проте, своїх старих значень. Отже, властива давньоанглійським підрядним сполучникам-конективам полісемія в середній англійській значною мірою зберігається.

У наявних підрядних сполучників поява нових значень визначається загальним напрямом розвитку складнопідрядних речень: прагненням до диференціації та адекватного відображення логіко-семантичних зв'язків, що існують між головним та підрядними клозами. Оскільки ці зв'язки ставали дедалі абстрактнішими, остільки й підрядні сполучники проходили шлях переосмислення від конкретного значення до абстрактного [17, с. 113-114]. Так, із конективів конкретного значення, наприклад часових, поступово виростають сполучники абстрактного значення – наприклад, причинні, умовні.

Певні конективи, що вживалися в давньоанглійській, зникли в середньоанглійський період. Серед них такі конективи, як:

oĥ ĥæt,

mid ĥām ĥe тощо.

Нечисленними випадками представлені запозичення, проте серед запозичених сполучників є такі широко вживані в сучасній мові, як *till* із скандинавських мов, *because, in case* із французької [29, с. 47-48]. Запозичені сполучники також могли сполучатися із *that*:

... *bycause that it was old and streit*

... оскільки він був старим і прямолінійним...

... *til that it was night, they coulde nat ... hir dog cache.*

... до того як настала ніч, вони не могли зловити її собаку.

Інтенсивні кількісні та якісні зміни у групі підрядних сполучників-конективів створили такий стан речей, що кожне значення відношення могло передаватися цілою низкою підрядних конективів. Наприклад, причинний зв'язок може виражатися за допомогою конективів *sith, now, as, by cause, that, there* [40; 51]. Так, сполучникова синонімія стає характерною рисою підрядних сполучників у середньоанглійський період.

Поява нової групи сполучникових засобів (сполучникових слів) сприяла уточненню підрядних зв'язків між головним і підрядним клозами. Сполучникові слова з'являються в середньоанглійський період у різних типах підрядних клозів. Але особливо широко вони поширені в атрибутивних означальних підрядних. У давньоанглійській означальні підрядні клози, як було зазначено вище, вводилися або за допомогою відносної частки *þe*, або безсполучниково. У середньоанглійській з'являються відносні займенники й відносні прислівники, здатні вводити ці підрядні речення і виступати в ролі сполучникових конективів [39, с. 360].

Так, відносний займенник виник з відповідного вказівного займенника:

... *al that she myghte of his freendes tace, on food she it spente.*

... все, що вона могла взяти у своїх друзів, вона витратила на їжу.

У цей період вводиться інший відносний займенник *which*:

... *to the grove he went ... in which ther was a wolf, as men tolde...*

... він пішов у гай..., у якому був вовк, як казали ...

Займенник *which* може виступати у поєднанні з *the* або *that*: *which that, the which, the which that* [22; 50]:

He which that hath the longestest tale shall ende.

Закінчить той, у кого найдовша оповідь.

У даний період у якості відносних займенників використовувалися також відмінкові форми колишнього запитального займенника *who*: *whos* (*whas*), *whom*.

... *he whas moder she was wurd...*

... він, матір'ю якого вона стала...

... *for if a friend is foul, on whom we truste ...*

... якщо друг, якому ми довіряємо, нечесний ...

Лише наприкінці середньоанглійського періоду з'являється відносний займенник *who*. З моменту свого виникнення він став співвідноситися тільки з живими об'єктами, тоді як займенники *that* і *which*, що існували до нього, співвідносилися і з живими, і з неживими об'єктами [34, с. 128]. Наприклад:

For she coulde soon aspye of every man, which that liveth here.

Бо вона могла зрозуміти кожного, хто жив там.

Атрибутивні підрядні речення можуть бути розташовані дистантно, відділятися від означуваного слова іншими компонентами речення:

...*and foweles now singen, that slepen al the night ...*

... і пташки, які сплять усю ніч, зараз співають пісні ...

Через дистантне розташування підрядного речення може створюватися двоякість тлумачення:

Summer sun was bright, that shoon as gold.

Літнє сонце, яке блищало як золото, було яскравим || Літнє сонце було

така яскравим, що блищало як золото.

Сполучникові конективи вживаються також і в додаткових, і в обставинних клозах. Серед них зазначимо такі: *what, who, whom, how, why, whan* тощо.

Безсполучникова підрядність у ранній середньоанглійській мові представлена в меншому обсязі, ніж у давній англійській. Однак із часом вона набуває більшого поширення [21; 35]. Такий зв'язок виявляється у:

- Додаткових клозах:

... ic wene I can a red ...

... думаю, що я знаю засіб ...

- Клозах причини:

He was hern dyre he woren him hold.

Вони були вірні йому, оскільки він був дорогий їм.

- Клозах наслідку:

She was so happy she wolde laughe...

Вона була така щаслива, що починала сміятися...

- Умовних підрядних:

Hadde she loked him with wys, ilc man sulde don hir wil.

Якби вона мудро поводитися, кожна людина виконувала б її волю.

(у такому випадку в підрядному, як правило, виступає інвертований порядок слів).

- Поступових клозах:

... his helm it wol byte, were it as hard as is a tree.

... його шолом воно розколе, був би він таким твердим, як дерево.

Безсполучникова підрядність широко представлена у сфері атрибутивних речень [24, с. 381].

Для текстів тих часів безсполучниковий зв'язок атрибутивних підрядних речень є широко поширеним прийомом вираження відносного зв'язку.

Складні речення могли мати загальне слово, що виступало в ролі підмета головного і додатка підрядного клозів:

Rich were the gifts, they on him bede.

Багаті були подарунки, які вони йому принесли.

Дуже часті були випадки, коли загальне слово було додатком як в головному, так і в підрядному реченнях.

... and understand the situation I shal you tell.

... і зрозумійте ситуацію, про яку я вам розкажу.

Для середньоанглійської мови поширеним типом безсполучникового зв'язку було таке поєднання, коли загальне слово, будучи додатком в головному реченні, виступало як підмет у підрядному:

They found men, the contre knew ...

Вони знайшли людей, які знали місцевість ...

Також загальне слово могло бути одночасно підметом головного і підрядного клозів. Це відбувалося особливо часто, коли у головному реченні виступав зворот *there is*. Такі конструкції нетипові для сучасної мови, наприклад:

Ther was a seaman hadde a loyal friend...

Був собі моряк, який мав вірного друга.

Ther was noon man coulde on him helpe.

Не було іншої людини, яка могла б йому допомогти.

У середньоанглійському періоді корелятивний зв'язок, властивий давньому періоду, майже зникає. Там, де він зберігається, корелюючі конективи представлені такими фразами [26; 50]:

so ... that,

such ... which,

there ... where.

Наприклад:

So wys was Peter, that he was out of al such thinges.

Пітер був таким мудрим, що не брав участі у всьому цьому.

Висновки до розділу 2

У середньоанглійський період спостерігаються певні зміни щодо вираження зв'язків між реченнями, що приводило до уточнення засобів сполучникових зв'язків.

Шляхом вживання займенників та прислівників разом з універсальним сполучником-конективом *that* утворюються нові сполучникові слова (*which that, whan that, how that, though that*). З'являються також складні сполучникові конструкції (*which-as, where-as*). Інші сполучні групи навпаки спрощувалися (*for h̄cēm h̄e --> for, after*).

У середньоанглійський період у силу певних історичних причин мав місце процес запозичення, в тому числі й сполучників, із витісненням предковічних слів: сполучник *oĥ* замінився скандинавським *till*, сполучник *h̄ēah* – скандинавським *h̄ōh*. Сполучники могли розвиватися із запозичених сполучень слів (*by cause that*).

Нові сполучники виникали також як результат фонетичних змін (*būton – but*).

Особливо слід зазначити зміни у підрядності обставинних речень. Стала розпадатися властива давньому періоду система кореляції, де переважали однорідні кореляційні частки. Такі частки для вираження підрядних зв'язків могли як в цілому зникати, так і проявляти значну стійкість і зберігатися в

інших періодах англійської мови, наприклад, в обставинних реченнях образу дії, причини та наслідків.

Зміни також заторкнули підрядні атрибутивні, зокрема ті, що приєднувалися до головного клоза безсполучниково. В таких реченнях відсутнє сполучникове слово, яке б виконувало роль підмета в одному з клозів.

РОЗДІЛ 3. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ В НОВОМУ ПЕРІОДІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

3.1. Розвиток складносурядних та складнопідрядних речень у ранньому новому періоді

У ранній новоанглійській (1500 – 1660 роки) період система сурядних зв'язків залишається незмінною. Як і в попередні періоди, вона зазнає змін, спрямованих на її поліпшення.

Слід зазначити, що у цей час розширюється вживання сполучних прислівників. Так, для з'єднання сурядних кюзів починає використовуватися ряд прислівників, які раніше в цій функції не вживалися, а саме: *thus, notwithstanding, else, moreover* [24, с. 272] тощо. Наприклад:

Lunch time being over, master Dick looking for the other company: ... notwithstanding at the last minute Jane came in with her friends, and sate downe to talk to him.

... sure, you have, else could you not have audition.

Такі прислівникові конектори можна вважати результатом процесу конверсії.

З іншого боку, із прислівниками у функції сполучних слів, починають вживатися частки *also* і *only*. Наприклад:

Tina awoke in a great distress; also a trembling was upon her.

To such things they paid no attention, only they played bridge, and laughed.

У структурному плані зростала роль порядку слідування сурядних кюзів для вираження їх зв'язку [16, с. 79]. На це впливало головним чином на скорочення числа складносурядних кюзів, в яких описувалися різні ситуації реальності [23; 35]. І саме безсполучникові сурядні кюзи були здатні робити опис яскравішим, зручнішим для читання, ніж це було б зроблено із

застосуванням сполучникових речень.

Кількість випадків з фіксованим порядком сурядних клозів збільшується у зв'язку з тим, що ширше використовуються структурні елементи, що закріплюють певний порядок слідування сурядних речень і унеможливають їх перестановку [16, с. 81].

Поряд із займенниками (особовими та вказівними) та прислівниками, в ранній новоанглійській в якості таких елементів використовуються також частки, сполучникові прислівники, дієслово-субститут *do* і слова-субститути *one* і *that (those)*.

У ранній новий англійський період розвиток складнопідрядного речення продовжився. У той час як середньоанглійський період був періодом накопичення нових засобів вираження зв'язків між частинами складнопідрядного клозу, то ранній новий період став етапом швидше якісних, ніж кількісних змін щодо уточнення відносин між головним і підрядними клозами [21, с. 187]. У той час закладався базис, що призвів до створення сучасних норм побудови складнопідрядного речення.

Основні зміни проходили таким чином:

- уточненням сполучникових засобів зв'язку;
- виробленням чітких норм порядку розташування головного й підрядного клозів;
- розвитком системи співвіднесеності клозів складнопідрядного речення.

Новоанглійський період характеризувався наявністю складних і надзвичайно довгих описів з безліччю додаткових клозів, що сполучалися з одним головним. Зв'язок цих підрядних між собою і з головним реченням зазвичай був представлений нечітко. Такі складні речення містили сурядність та підрядність, а також надмірно ускладнювалися завдяки наявності в них численних зворотів та конструкцій із неособовими формами. Можна спостерігати, що довжина таких заплутаних описів, речень досягає декількох

сторінок і містить значну кількість друкованих знаків [27; 31; 52]. Складність побудові складнопідрядного речення у ті часи мала багато причин.

Так, заплутана побудова могла бути наслідком того, що один сполучник має подвійний зв'язок із членами головного клозу, що створювало плутанину у визначенні його смислового навантаження. Розглянемо приклад:

... the grandchildren ... finding pleasure in well studying, shold easelie be brought to perfitnes of learning, the onlie point that good grandfathers do desire that their grandchildren shold most carefullie target at.

У цьому реченні друге *that* може розглядатися як пояснювальний сполучник, оскільки вводить додатковий кюз, що залежить від дієслова *desire*; також він може бути зрозумілий як відносний займенник, що вводить споріднений із першим підрядним означальний кюз, що залежить від слова *point*. Останнє трактування підкріплюється тим фактом, що всередині підрядного речення *that* є додатком до дієслова *target*, що підкріплюється наявністю після дієслова прийменника.

Також складна побудова могла створюватися також через явища контамінації [39, с. 72], у синтаксисі це злиття двох підрядних кюзів в один. Наприклад:

He will for joy, not desire of gifts, ..., so direct my actions in pursuit of happiness, as shall add respect to his friend's name.

У даному прикладі мало б бути в два підрядні кюзи, по-різному пов'язані з головним кюзом. У результаті контамінації збереглося лише одне підрядне речення з двох, що мали однаковий зміст, але різне оформлення: *as shall add respect, that shall add respect*. У результаті відчувається певна заплутаність зв'язку цього підрядного з головним кюзом.

Тож, складне речення взагалі і складнопідрядне зокрема на початку

раннього новоанглійського періоду ще не мали чітко структурованого оформлення. А велика кількість складних речень такого роду в текстах того часу дозволила говорити про особливий стиль, характерний для авторів цього періоду [27; 31].

У досліджуваному періоді відбувається впорядкування всієї системи структурації складнопідрядного речення, коли остаточно складається сучасне його оформлення.

Сполучники-конективи й сполучні слова, які виникли в середньоанглійський період і виступали в поєднанні з *that* (*where that, which that, because that* тощо), в ранній новоанглійській остаточно набувають сполучникову функцію і не потребують більше поєднання з іншими конективами:

... they woll neither receive them or their stocks ... in every village, where they shall be better welcome to them ...

The which joy, because it commeth by others... is of no great significance.

Сполучникова синонімія в даному періоді все ще спостерігалася. Майже у всіх групах сполучників зустрічається значна кількість одиниць, здатних висловлювати це значення. У кожній синонімічній сполучниковій парадигмі один сполучник є головним [8, с. 274]. Розглянемо такі групи сполучників:

Сполучники часу: *when, while, against, until, till, until, as, after, before, ere.*

Ключовий сполучник тут – *when*, який може виступати у поєднанні з *as* або з часткою *ever* – *when as, whenever.*

Наведемо приклади речень зі сполучниками часу в новій англійській

мові:

I will play the housemaid and see the room done against (until) our guests come.

He has but five months to decide ere (before) he leaves this old town forever.

Умовні сполучники: *if, in case, provided, so, and, if so be, but, without (unless), but that, unless, except (unless).*

У даній сполучниковій групі провідним був сполучник *if*; також вживалися сполучники, які до кінця періоду або зникали, або архаїзувалися. Наведемо типові приклади вживання для ранньої новоанглійської мови, але неможливі в мові сучасній:

But that I am told to keep the secrets of my circle, I could not any secret unfold.

And these men want to ride one must let them do it.

... then she saith except ye have her share in this business ...

He is worse ... than any one else: without you could prove the opposite.

Кожна група підрядних сполучників до кінця періоду змінюється певним чином:

- деякі сполучники, особливо складної структури (наприклад, *albeit*) зникають, внаслідок чого скорочується певною мірою кількість сполучників у синонімічній парадигмі;

- зникає можливість використання у ролі підрядних сполучних слів, що є омонімами підрядних сполучників (*but, and*).

У більшості випадків кожен із сполучників, що залишилися в тій чи іншій групі, передає тільки йому властиве значення або характеризується певним стилістичним забарвленням [43; 51], і як результат скорочується кількість синонімічних конективів.

Значні зміни спостерігаються у найважливішій групі сполучних слів – групи відносних займенників. Вони пов'язані з уточненням умов вживання цих займенників [32; 41; 48]. Широко починає функціонувати відносний займенник *who*, який з моменту свого виникнення співвідноситься з живими об'єктами. У подальшому відбувається розмежування відносних займенників за ознакою живе / неживе: займенник *who* співвідноситься тільки з живими об'єктами, а *which* починає співвідноситися тільки з неживими об'єктами. Займенник *that* зберігає нейтральність щодо живих і неживих об'єктів, проте починає вживатися настільки рідко, що до кінця зазначеного періоду намічається тенденція до його зникнення, за винятком особливих випадків. Проте з часом починає діяти протилежна тенденція, а саме: займенник *that* знову поширюється дуже широко і навіть тіснить займенники *who* і *which*. Все це стає помітним і знаходить свій відбиток у літературі. Згодом, однак, *that* не набуло надто великих прав у сфері атрибутивних клозів, і лише в двадцятому столітті знову намітилася тенденція до ширшого функціонування цього відносного займенника. Про це все свідчать дані авторитетних тлумачних словників [36; 40; 51].

У ранній новоанглійський період спостерігається значне зростання безсполучникової підрядності щодо додаткових та обставинних підрядних клозів:

He is sure he will become a poet.

Were you kind I should gladly work with you.

Приєднання підрядного атрибутивного без застосування сполучників,

обмежується в кінці раннього новоанглійського періоду в порівнянні з середньоанглійською [21; 23, 26]. У середній та ранній новий періоди такі структури були більш або менш поширеними. А з певного часу, як і в сучасній мові, тільки, коли загальний член є додатком по відношенню до присудка підрядного клоза:

The book she had brought with her appeared to be dull.

Who is the man my cousin is talking to?

У ранній новоанглійській остаточно встановлюється те, що в граматиці отримало назву узгодження, послідовності часів [24, с. 194]. Це стосувалося головного речення з дієсловом в минулому часі та додаткового (рідше підметового, предикативного) клоза.

Присудки головного та підрядного клозів можуть знаходитися в одному з таких типів темпоральних відносин [42; 44]:

- дії у клозах відбуваються одночасно;
- дія підрядного клоза передує дії головного;
- дія підрядного клоза слідує за дією головного.

Розглянемо детально зазначені типи темпоральних залежностей у ранній новоанглійській мові на прикладах адаптованих речень [21; 46].

Одночасність дій клозів. Для вираження відношень одночасності в підрядному додатковому в ранній новоанглійській період можливе вживання як простого теперішнього, так і простого минулого часів:

They heard say the old man was wys.

She wiste a young girl hath no talent.

Передування дії підрядного клоза. Для вираження відношень передування в підрядному додатковому вживалися на відміну від сучасної мови декілька часо-видових форм, а саме: простий минулий час, перфектний

минулий час, простий теперішній час. Наприклад:

... he said to me that his friend has written onto his teacher.

She said that he had done everything his own way.

Майбутня дія в підрядному клозі. Для вираження відношень слідування в часі в додаткових клозах використовувалися форми майбутнього в минулому та простого майбутнього часів. Наприклад:

Mary promised that she would come in time.

Mary promised that she will come in time.

Правила темпорального узгодження є важливим аспектом сучасної англійської граматики [17; 30; 45].

3.2. Тенденції у розвитку складних речень на сучасному етапі

На сучасному етапі синтаксичні дослідження проводяться, як правило, у функціональному руслі, які відбивають нові тенденції будови та використання речень.

Одним із таких аспектів є вживання інверсії у складносурядному реченні. Інверсію можна трактувати як стилістичну фігуру, що створюється зворотним порядком слів у реченні для посилення виразності мовлення [6, с. 365]. Так, при виборі між наявністю та відсутністю інверсії в інших частинах сурядного речення необхідно враховувати, що варіант без інверсії є більш уживаним. Але якщо треба виділити підмет другої частини речення, віддають перевагу варіанту з інверсією. Наприклад:

They are professionals so are their partners.

Варіант з інверсією у цьому контексті є нормою.

Безінверсійний варіант переважніший при вживанні причинних або допустових сполучників і сполучникових фраз (*since, although, because, in*

spite of the fact that) у відповідних підрядних клозах. Наприклад:

Our local shop offers lot of good products, although the out-of-town supermarket does too.

Складнопідрядні речення також мають свої особливості функціонування. Розглянемо їх на прикладах окремих типів підрядних (кложів).

Підрядні клози підметові

Підметові клози можуть бути різними в структурному плані:

- *It is astounding that he has not come yet?*
- *That he has not come yet is unbelievable.*

Речення другого типу використовуються рідше і мають більш книжковий стилістичний відтінок [14, с. 150-151]. Дієслово присудка в їхній головній частині зазвичай стоїть в однині.

Однак при вживанні предикатива у множині зв'язка може погоджуватися з ним. Наприклад:

What they strive to is (are) constant changes.

У підметових клозах замість структури *It seems to...* частіше використовуються дієслова *to think/ to believe* (БА), *to guess* (АМА, Кана), *to reckon* (певні регіони США та розмовна БА) [36; 51]. Дані фрази мають національно-регіональні відмінності [37].

Підрядні клози предикативні

Якщо основним кложом у реченні є фраза типу *The question is*, то підрядне предикативне має тенденцію відокремлюватися крапкою. Наприклад:

The question is. I am not authorized to do it.

The fact remains. When had the substance been put into that bottle?

Підрядні клози додаткові

Специфікою підрядних додаткових клозів є той факт, що займенник *it*, що іноді їх вводить, є суб'єктом складного додатка, предикатом якого бувають прикметники, субстантиви, сполучник-конектив *that* або сполучний прислівник *when* [34, с. 116]. Тому вживання одного з цих слів після *it* обов'язково. Наприклад:

John thought strange that she hadn't arrived, he take it that...

Між фразами із структурним субститутом *it* і фразами без нього є смислові розбіжності. Порівняймо:

Drina anticipated it that there would be a big success (виявився більший успіх, ніж сподівалися);

Drina anticipated that there would be a big success (виявився менший успіх, ніж сподівалися).

Складнопідрядні клози додаткові, що починаються із сполучника *that*, носять менш розмовний відтінок, ніж без *that*, і зустрічаються в британському варіанті частіше, ніж в американському [37]. Підрядні з *that* спостерігаються після менш частотних дієслів та їх значень, уживаних у формальному реєстрі [22; 36], наприклад:

calculate – вважати, розраховувати;

conceive – думати, вважати, вірити;

indicate – означати, вказувати;

object – заперечувати, висловлювати несхвалення;

observe – вивчати, вести наукові спостереження;

state – констатувати, повідомляти.

Клози зі сполучником *that* не характерні після таких дієслів:

presume – вважати, допускати;

suppose – припускати, вважати, думати.

Вони можуть вживатися факультативно після дієслів із такими значеннями:

consider – розглядати, вважати, враховувати;

perceive – сприймати, вбачати;

propose – пропонувати, вносити пропозицію;

understand – розуміти, збагнути.

Також сполучник *that* не вживається в тому випадку, якщо мовець хотів б повідомити про якусь подію: *The newspaper says the agreement is to be signed*. А фраза *The newspaper says that the agreement is to be signed* була б граматично невірною. Але після питання про певну подію у мовця є вибір між клозами із *that* та без нього.

Функціональне забарвлення складнопідрядного речення з підрядним додатковим клозом багато в чому залежить від використовуваного сполучника, про що свідчать помітки у лексикографічних джерелах [40; 43]. Воно буває формальним з *whether*, нейтральним з *if*, неформальним із *that* при віднесенні підметів головного та підрядного клозів до однієї особи і зниженим розмовним із *as*, *where* і *as how*, наприклад:

Формальний реєстр: *Maud does not know whether she can speak aloud here.*

Нейтральний реєстр: *Maud doesn't know if she can speak aloud here.*

Неформальний реєстр: *Maud doesn't know that she can speak aloud here.*

Знижений розмовний реєстр: *Maud doesn't know as she can speak aloud here.*

Функціонально-стилістична відмінність між сполучниками *whether* й *if* виявляється, зокрема, у тому, що *whether*, маючи віднесення до формального

регістру, вводиться дієсловами, що мають аналогічну стилістичну віднесеність. Крім того, *whether* відрізняється від *if* також і в плані значення. Оскільки *whether* означає “якийсь із двох”, він частіше вживається для вираження у клозі можливого вибору. Наприклад:

Ted was inretested whether I preferred Turner or Constable.

Сполучник *whether*, а не *if* вживається після прийменників, перед *or not*.

Наприклад:

He hasn't settled the problem of whether he'll go college.

They wondered whether or not their chief was going on business trip.

Якщо ж сполука *or not* стоїть у кінці речення, то можливе використання обох сполучників-конективів. Наприклад:

Selena wanted to know if (whether) he was leaving or not.

Підрядні клози способу дії

Щодо засобів введення підрядних клозів способу дії, то можна спостерігати появу нового сполучника *like*, що вживається в значеннях "так само, як", "ніби", "як би" і більш характерний для АМА [22; 50]. Наприклад:

If he insults a friend of mine like he did, he is going to answer for his behavior.

Загальноанглійський синонім у *like* – *as if*.

Підрядні клози атрибутивні

Атрибутивні клози, співвіднесені з живою істотою, залежно від займенників-конективів та їх значення [22; 43], мають наступні функціональні особливості вживання:

Формальний реєстр: *The boy whom I talked to was called Pete.*

Нейтральний реєстр: *The boy who I talked to...*

The boy that I talked to...

Неформальний реєстр: *The boy I talked to...*

Знижений розмовний реєстр: *He had a friend what was a good interlocutor.*

Необхідно брати до уваги, що *whom* не замінюється на *who*, якщо перед ним вжито прийменник, а також те, що в неформальному стилі *who* замінюється на *whom*, якщо за ним слідує підмет і присудок, в якому вжито слово зі специфічним значенням ментальної діяльності, емоційного сприйняття. Наприклад:

There are some partners you know that you can trust whom you are sure would never betray you.

Конектив *who* зберігається в формальному мовленні. Наприклад:

I can think of very dear friends who I don't think are intelligent.

Якщо логічний підмет попередньої події виражений сполукою *one of those*, дієслово в підрядній частині має бути у множині. Проте в американській англійській тепер віддається перевага узгодженню з *one*, тобто однині [37]. Наприклад:

Wendy is one of those persons who have (has) chosen going to college.

Якщо підмет у реченні – неживий об'єкт, утворюються такі функціональні реєстри:

Формальний реєстр: *This was the month in which it got colder.*

This was the month when it got colder.

Неформальний реєстр: *This was the month it got colder* (розм.).

Взагалі, формальному *which* відповідає неформальний *that*, а формальному *of which* – нейтральне *whose*, яке може відноситися не тільки до живих, а й до неживих об'єктів [36; 40]. Наприклад:

This is the installation which (that) caused such agitation.

Місце прийменників, якщо такі маються в атрибутивній підрядній частині, залежне не тільки від стилю, але й від значення дієслова, вжитого в даній підрядній частині, значення самого прийменника та підмета [24; 41; 45].

За наявності дієслів говоріння, чуттєвого сприйняття, ментальної діяльності, фазових дієслів прийменники найчастіше вживаються наприкінці фрази. Наприклад:

The event that the administrator had spoken about had begun.

При наявності дієслів фізичних дій, а також дієслів, що означають положення в просторі або наявності ситуації професійної діяльності прийменники, пов'язані з конективами, частіше вживаються на початку фрази. Наприклад:

... the subject, over which he was going to speak...

Прийменники атрибутивного клоза, що виражають об'єктні відносини, відносини цільові, локальні, причинно-наслідкові та порівняльні частіше використовуються наприкінці. Наприклад:

I suspect the trouble you've gotten this boy into.

В ініціальній позиції атрибутивного клоза характерні прийменники, коли ситуація речення вказує на якусь сферу діяльності. Наприклад:

... the matters on which the partner had given him the green light to act.

Тож, прийменники в атрибутивному клозі найчастіше використовуються наприкінці при вираженні підмета іменником-живою істотою, а на початку – при вираженні підмета іменником, що означає неживий об'єкт.

Підрядні клози умови

Серед підрядних умовних клозів спостерігається відмінність у вживанні структур з *if you like* та *if you would like*. Вона полягає в тому, що перші зазвичай вживаються без наступного додатка або інфінітивної частини

складного присудка, а другі використовуються за їх наявності:

Speak first if you like // Speak first if you'd like to.

I'll buy you a cone if you like // I'll buy you a cone if you'd like one.

В умовних клозах застосовуються також негативні сполучники *if ... not* і *unless*. Вони не є абсолютними синонімами. Сполука *if ... not* має значення “якщо відсутня певна умова”, а сполучник *unless* відповідає значенню “якщо щось не завадить”, “за винятком того випадку, якщо” [45, с. 271]. Наприклад:

I'll send this document if you don't want it to be kept in the office, in which case you may expect to get it soon.

I'll send you this document unless you want it to be kept in the office, in which case I'll put it in the safe.

Сполучник *unless* маловживаний у підрядних клозах нереальної умови, а навіть коли він там і вживається, відповідні речення відрізняються за змістом від речень з *if ... not*. Наприклад, у наступних підрядних реченнях *if ... not* не можна замінити на *unless*:

This woman would look elegant if she didn't wear such ugly shoes.

If it hadn't been for them, Elody wouldn't come home so late.

Підрядні речення причини та поступки

Клози зі сполучником-конективом *as* можуть мати двояке значення в залежності від його позиції. Так, в ініціальной позиції цей сполучник має причинне значення “бо” (*as he was clever*), а в інтерпозиції може мати і причинне, і поступове значення “хоча” (*clever as he was*). Наприклад:

... unaccustomed as he was to such kind of things, he might lose a respect.

Підрядні клози темпоральні

Складнопідрядні речення з темпоральним клозом можуть підлягати

редукції (еліпсу) і, таким чином, мати односкладовий головний кюз і повний підрядний. Таке явище характерне для розмовного стилю, де воно є навіть скоріше нормою [14, с. 140]. Наприклад:

Watch out as you move.

Laundering while you wait.

Підрядні темпоральні можуть бути омонімічними підрядним причини зі сполучником-конективом *since*. Вони розрізняються за допомогою контексту. Наприклад:

Max hasn't done such kind of things since he left for college ("з тих пір як")

Max hasn't done such kind of things since he left for college ("бо").

Також слід зазначити, що в сучасній мові темпоральні кюзи з конективами *when* та *as* можуть виражати не тільки часові відношення, але й змішані – часові й умовні, часові й причинні [47, с. 157].

Наприклад:

When the trouble comes, you remember better times (часові й умовні відношення).

3.3. Комплекс завдань до вивчення англійського складного речення в історичному аспекті

Розроблений комплекс завдань має на меті дати базу тим, хто навчається, для аналізу та тлумачення особливостей англійського синтаксису (складного речення зокрема) в діахронічному аспекті.

Комплекс завдань розроблений для факультативу з англійської мови у профільній школі. Він містить завдання для обговорення теоретичних питань та вправ для практичного опрацювання. Завдання можна також застосовувати для самостійної роботи в дистанційному режимі, що відповідає методичним реаліям сьогодення [4].

Складне речення у давній англійській період (ДА)

I. Дайте відповіді на запитання:

1. Що вивчає синтаксис?
2. Чому складне речення є поліпредикативною структурою?
3. Що таке предикація?
4. Які типи зв'язків давньоанглійських речень вам відомі?
5. Назвіть типи клозів підрядних речень у давній англійській період?
6. Що таке сполучникова полісемія?
7. Назвіть типи сурядних сполучників давнього періоду англійської мови.
8. Якою була універсальна підрядна частка в давній англійській мові?
9. Що таке корелюючий сполучник?
10. Дайте приклади складних за структурою сполучників-конективів. Яким словам сучасної англійської мови вони відповідають?
11. Які давньоанглійські сполучники могли вживатися і як сурядні, і як підрядні?
12. Дайте приклади сурядних та підрядних сполучників простої морфологічної структури.

II. Знайдіть у поданих нижче уривках із давнього англійського тексту [46] складні речення. Проаналізуйте їх типи та зв'язки.

a) *Participium ys dǣl nimend;*
hē nymþ anne dǣl of naman and oþerne of worde;
of naman hē nymþ casus, hæ̆t is,
declinunze and of worde hē nymþ tīde and zetactunze,
of him bām hē nymþ zetel and hiw...

b) *Coniunctio is zeþeodnys oþþe fēzinz;*
þes dǣl nē mæz nāht þurh hine sylfne,
ac hē zefēzþ tozædere æzþer zē naman zē word.

Ʒif þu befrinst “quis equitat in ciuitatem?” –

hwā rit into hām port?

(from Aelfric’s Grammar. Praefatio de Partibus Orationis)

III. Перекладіть давньоанглійські складні речення на сучасну мову. Порівняйте їх структуру.

1. He ne hæfde folc Ʒezaderod; and wolde winnan, ac he weard ofslæzen on hǣm færehte

2. Sē dæƷ Ʒewaīt, and sēo niht Ʒenēalæhte.

3. ... hǣt iƷland is norhēastlanƷ; and hit is eahta hund mila lanƷ and twa hund mila brad.

4. Hī hæfdon þa hēora stemn Ʒesettene ond hiora mete Ʒenotundne; ond wæs sē cunƷ on fære.

5. Wedercandel swearc, windas wēoxan.

6. Þā sē hē hǣt hīerde, hā wende hē hine est.

7. ... ond hǣt Ʒeweorc Ʒeworct wæs, swā herƷjde hē his rice.

8. Hē þe hē beheafdad, sē āras of dēah.

9. ... hū scealt Ʒrēot etan hīne lif dsƷas, swā hū lah līce wrohte.

10. ...mycel yfel dēh hē, Ʒif he nele hys wōh Ʒerihtan.

11. ...hē hǣr wunade oþ hǣt hīne ān swan ofstanƷ.

Складне речення в середньому (СА) та новому (НА) (ранньому (РНА) та пізньому (ПНА)) періодах англійської мови

I. Дайте відповіді на запитання:

1. Які нові сполучники виникли у середньоанглійський період?
2. Дайте приклади безсполучникових речень у СА та РНА.

3. Як розвивався корелятивний зв'язок у СА?
4. Назвіть особливості побудови речень з атрибутивними клозами в СА.
5. Як розвивалося складне речення у ранній новий період англійської мови?
6. Назвіть особливості раннього новоанглійського синтаксису.
7. Яким змінам підлягли підрядні сполучники в РНА?
8. Назвіть сучасні тенденції розвитку англійського складного речення.
9. Які функціональні особливості вживання сучасних сурядних та підрядних сполучників?
10. Які підрядні клози можуть бути омонімічними?
11. Назвіть змішані типи клозів.
12. Назвіть нові типи підрядних клозів?
13. Які частини мови могли використовуватися в якості сурядних сполучників?
13. Які функціональні відмінності безсполучникових та сполучникових складних речень?
14. У чому сутність так званої «важкої прози» у текстах XVI-XVII століть?

II. Прочитайте уривки з англійських текстів (СА та РНА) [31; 46].
Знайдіть складні речення та проаналізуйте їх типи.

a) Lawrence this saw, and in his mynd he kest
The ieperdies, the wayis, and the wyle,
Be quhat menis he micht this cok begyle.

...

Schir, be my saull, zenied not be effraid,
Nor zit for me to start nor fle abak;
I come bot heir seruice to zow to mak.

(from R. Henryson. Moral Fabullis...)

b) For sithens is but the third morowe
 That I chaunst to fall asleep will sorowe
 And waked againe with grieve;

...

Thelf was so wanton and so wood,
 But now I trowe can better good ...

(from E.Spencer. Shepheardes Calendar)

Висновок до розділу 3

У ранній новий період англійської мови синтаксис складного речення в основних рисах вже схожий із сучасним. Але для прози тих часів були характерні довгі часто не досить зрозумілі за зв'язками та логікою клози. Вони могли з'єднуватися як сурядними, так і підрядними сполучниками.

У системі сурядного зв'язку спостерігаються певні зміни. Розширюється вжиток сполучникових займенників (*thus, moreover, else*). Також у функції сполучників виявляються деякі частки (*also, only*).

Складнопідрядні клози вводяться групами синонімічних сполучників-конективів (сполучники часові, сполучники умовні). Але, коли сполучники складної структури виходять із вжитку, намічається тенденція до скорочення синонімії; особливо це стосується абсолютних синонімів. Як результат утворюються синонімічні групи сполучників, частина з яких є стилістично відміченими.

У даний період зникає можливість використання одних і тих сполучників як сурядних і як підрядних, тобто зникає сполучникова омонімія.

Активність безсполучникового зв'язку для додаткових та обставинних клозів зростає в порівнянні з періодом попереднім. Щодо атрибутивних

безсполучникових підрядних кюзів, то можливість їх застосування граматично обмежується.

В ранній новоанглійський період складається система часової співвіднесеності дієслівних форм головного та підрядного кюзів (одночасність, передування, наслідування).

На сучасному етапі (пізній новоанглійський період) синтаксис складного речення продовжує розвиватися. Засоби синтаксичного зв'язку підлягають функціональній диференціації (стилістичній, регіональній тощо).

Розроблена система завдань для вивчення англійського синтаксису з точки зору історичного розвитку мала на меті навчити учнів профільної школи (в рамках факультативу з теорії іноземної мови) розпізнавати та трактувати особливості історичних змін у галузі синтаксису складного речення.

ВИСНОВОК

Вивчення загальних проблем синтаксису, складного речення зокрема, в історичній перспективі допомагає усвідомити його внутрішню сутність, прослідкувати динаміку змін, що привели до його сучасного стану.

Синтаксис мови має справу не з інвентарними одиницями, а з одиницями конструктивними, котрі породжуються кожний раз, у кожному окремому мовленнєвому акті, і можуть стати прикладами мовленнєвих характеристик мовців у різні історичні епохи.

Складне речення є однією з граматичних категорій синтаксису, складною поліпредикативною одиницею. У сучасному мовознавстві немає єдиного його визначення. Воно може розумітися: як судження, висловлене словами, оскільки в ньому репродукуються логічні категорії та відношення; як психологічне судження в психологічній комунікації; як формально-граматичне явище з граматичними підметами та граматичними присудками; як структурно-семантична цілісна одиниця мовлення, збудована за законами певної мови.

Певні питання синтаксису складного речення ще залишаються відкритими і чекають на подальший розгляд. Це проблеми протиріччя стосовно частин складного речення, характерних ознак кюзів, значення безсполучникових складних речень, підходів до класифікації підрядних речень. Їх можна вирішувати як із позицій розвитку, так і в плані аналізу на синхронних зрізах.

Розуміння законів діяхронії мови сприяє формуванню теоретичної бази для практичного аналізу, а також розвитку мовних компетентностей тих, хто навчається.

Матеріали даної роботи виявляться корисними при оновленні граматичних курсів з позицій мовного розвитку, а також закономірностей,

характерних для сучасної англійської мови, але поки не відображених у навчальних програмах. При цьому перевага надаватиметься найбільш продуктивним і стилістично нейтральним явищам з урахуванням профілю навчального закладу та рівня володіння мовою, досягнутого учнями.

Ураховуватися повинні також соціолінгвістичні норми, відомості про характерність розглянутих явищ для різних територіальних варіантів англійської мови. Матеріали роботи дозволять відібрати граматичний мінімум навіть для навчання при малій сітці годин. У цьому разі доцільно було б застосувати найпростіші та однотипні граматичні форми та конструкції, які можна опанувати за мінімальної витрати навчального часу.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ДА – давня англійська мова

СА – середньоанглійська мова

НА – нова англійська мова

РНА – рання нова англійська мова

ПНА – пізня нова англійська мова

БА – британський варіант англійської мови

АМА – американський варіант англійської мови

КанА – канадський варіант англійської мови

книж. – книжковий

нейтр. – нейтральний

розм. – розмовний

пор. – порівняйте

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрейчук Н.І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття : монографія. Львів : Львів. Політехніка, 2011. 277 с.
2. Андрущенко О.Ю. Інформаційна структура речення та стратегії її маркування в давньоанглійських писемних пам'ятках. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. Вип. 56. С. 33–37.
3. Андрущенко О.Ю. Темпоральні адверби в системі маркування інформаційної структури давньоанглійського речення. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. Вип. 63. С. 109-113.
4. Вдовенко Т. Викладання історії англійської мови онлайн. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2023. № 62. С. 54-60.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови (Синтаксис) : підручник. К. : Либідь, 1993. 368 с.
6. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Т. 1. Д. : ДНУ, 2012. 402 с.
7. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Т. 2. Д. : ДНУ, 2012. 350 с.
8. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Т. 3. Д. : ДНУ, 2012. 426 с.
9. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Т. 4. Д. : ДНУ, 2012. 388 с.
10. Євченко В.В. Історія англійської мови : посібник. Вінниця: Нова книга, 2016. 408 с.

11. Костюченко Ю.П. Історія англійської мови : підручник. К.: Вища школа, 1963. 426 с.
12. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. К. : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
13. Михайлова О.В. Синтаксична організація речення у законодавчих текстах давньоанглійської мови. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна*. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. Харків : Константа, 2006. № 725. Вип. 48. С. 114–118.
14. Мороховський А.Н., Воробйова О.П., Лихошерст Н.І. Стилїстика англійської мови : підручник. К. : Вища школа, 1991. 272 с.
15. Семчинський С.В. Загальне мовознавство : підручник. К. : Вища школа, 1996. 328с.
16. Хаймович Б.С. Стислий курс історії англійської мови : підручник. К. : Вища школа, 1975. 100 с.
17. Харитонов І.К. Теоретична граматики сучасної англійської мови : підручник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 160 с.
18. Шабаліна О.О. Синтактико-функційна специфіка використання ад'єктивних елементів у давньоанглійських поетичних текстах. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Серія "Філологічна" : зб. наук. пр. Нац. ун-ту "Острозька академія", 2014. Вип. 46. С. 222–224.
19. Шахрай О.Б. Історичний коментар до читання й правопису сучасної англійської мови : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1976. 167 с.
20. Янков А. Англо-саксонський період розвитку англійської мови : монографія. К. : КНТ, 2018. 224 с.
21. Barber Ch. *The English language: a historical introduction : manual*. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 299 p.

22. Barnhart C.L. The Second Barnhart Dictionary of New English / C.L. Barnhart, S.Steinmetz, R.K.Barnhart. NY : Prentice Hall Press, 2019. 612 p.
23. Baugh A.C. A History of the English Language : manual. London : Routledge, 2002. 447 p.
24. Blokh M. A Course in Theoretical English Grammar : manual. Phoenix, 2019. 460 p.
25. Bregg M. The Adventure of English. The biography of a Language : monograph. NY: Arcade Publishing, 2019. 322 p.
26. The Cambridge History of the English Language. Vol. 1- 6. Cambridge: Cambridge University Press, 2005-2008.
27. Chaucer G. The Canterbury Tales and Other Poems. Global Grey ebooks, 2019. 1542 p.
28. Celce-Murcia M. The grammar book : An ESL/EFL teachers course. Boston: Heinle & Heinle, 1999. 854 p.
29. Crystal D. Encyclopedia of the English Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 490 p.
30. Gethin H. Grammar in Context. Proficiency Level English. London : Collins ELT London & Glasgow, 2019. 163 p.
31. Henryson R. The Poems. Oxford : Clarendon Press, 1981. 398 p.
32. Historical English Grammar. Morphology an Syntax : a practical guide / Comp. by I.Klymenko. Krivyi Rih: KDPU, 2019. 45 p.
33. History of English. ewikiuk.top/wiki/History_of_English
34. Kharytonov I.K. Theoretical English Grammar. Ternopil : Bogdan, 2007. 160 p.
35. Hogg R. A History of the English Language : manual. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 495 p.
36. Hornby A. S. The Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford : Oxford University Press, 1982. 842 p.

37. Lawendowski B., Punkhurst J. British and American English : monograph. Warszawa : Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975. 162 p.
38. Levytsky V.V. , Soloviova O.V. Anthology of the English Language: texts with comments, exercises and etymological glossary. Vinnytsa: Nova Knyha, 2012. 239 p.
39. Matthews P. The Concise Oxford Dictionary of Linguistics. Oxford : Oxford University Press, 1997. 410 p.
40. Merriam-Webster Online Dictionary of English Usage (MWD) [Electronic Resource]. Mode of access : <https://www.merriam-webster.com>
41. Morochovska E.J. Fundamentals of English Grammar. Theory and practice. K.: Vischa Shkola, 1993. 459 p.
42. Murphy R. English Grammar in Use : a self-study reference and practice book for intermediate students. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 328 p.
43. Murray J. A. The Oxford English Dictionary. Oxford : Oxford University Press, 2015. 764 p.
44. Palmer F.R. Grammar (Language & Linguistics Series). London : Penguin, 1971. 210 p.
45. Rayevska N.M. Modern English Grammar : manual. K. : Vischa Shkola, 1976. 304 p.
46. Schuka E.K. A Reader in the History of English : manual. K., 2007. 160 p.
47. Starikova O.M. Seminars in Theoretical Grammar : manual. K.: Vischa Shkola, 1984. 184 p.
48. Thomson A.J. Practical English Grammar : manual. Oxford : Oxford University Press, 1997. 383 p.
49. Verba L. History of the English Language : manual. Vinnytsa : Nova Knyha, 2012. 296 p.
50. Webster`s Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. New York : Portland House, 1989. 2078 p.

51. Webster's New World Dictionary / Ed. by D.Guralnik. NY : Prentice Hall Press, 1986. 1692 p.

52. Yevchenko V.V. Writing and Literary Activity in the Vernacular in Anglo-Saxon England. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. Вип. 5 (71). С. 177–190.